

Pillanatképek a római földmérés tanulmányozásából¹

Az alábbi ismertetendő három tanulmány nem csak az ókori római földmérés kutatásának elmúlt négy évét jellemezheti, hanem a tárggyal kapcsolatos általános vizsgálódási irányokat is jól mutatja. A római földmérés tanulmányozása egyrészt szöveges forrásokra, ide értve a római földmérési szakírók munkáit (*Corpus Agrimensorum Romanorum*), a feliratokat és a jogi szövegeket, másrészt a római földmérők tevékenységének a terepen fellelhető régészeti nyomaira épül. A rómaiak földosztásaik egy jelentős részénél az ún. *centuriatio* eljárását követték, amelynek során a felméréendő és felosztandó területet derékszögű és párhuzamos mezsgyéekkel sakktábla-szerű egységekre osztották. Az egyes egységeket nevezték *centurianak*, amelyeket útként szolgáló határsávok választottak el egymástól, széleiket pedig határkövek jelölték. A *centuriatio*t a birodalom minden szegletében alkalmazták, nyomai pedig tartósan felismerhetők a tájban. Ez utóbbiakra hozzátéve kétszáz éve figyelt fel a tudomány, de intenzívebb kutatásuk a második világháború után indult meg, amikor a harcok során keletkezett légifotókat vizsgálva a kutatók a *centuriatio* nyomait fedezték fel a képeken. Voltaképpen egy ilyen helyzet a kiindulópontja *Yeong-chei Kim* tanulmányának, aki egy dél-itáliai város (Luceria, a mai Lucera) környékén légifényképeken már korábban felfedezett földmérési vonalhálókat (újra)vizsgálatát végezte el körültekintően. A tanulmány – jóllehet felhasználja a római szakírók adatait – döntő mértékben a régészeti leletekre alapozza megfigyeléseit és megállapításait. *Ido Israelowich* írása ahhoz az utóbbi évtizedekben népszerű irányvonalhoz illeszkedik, ami a jogi szövegeket egyre intenzívebben bevonja a földmérés vizsgálatába.

---

¹ Az ismertetés a NKE Római Állam- és Tartományigazgatási Kutatóműhely kutatócsoportban folytatott munka keretében készült.

Erre egyes magyar példaktól most eltekintve érdemes megemlíteni egy igen alapos monográfiát, *Lennart Griese* könyvét.² *Jason Morris* írása döntő mértékben a szakírók írásaira támaszkodó, de a felíratos anyagot is felhasználó cikk, amit a hagyományos kutatási irányhoz is sorolhatnánk, de konceptuálisan mindenképpen tartalmaz érdekeségeket.

A három tanulmány publikálásának időrendjét tekintve *Morris* cikke jelent meg legkorábban a *Phoenix* kanadai folyóirat hasábjain. Kutatási előzményként érdemes megemlíteni, hogy a szerző 2016-ban védte meg hasonló tárgyú doktori értekezését.³ Jelen tanulmánya abból a kérdésből indul ki, hogyan viszonyul egymáshoz egy földterület helyének meghatározása a közvetlen emberi észlelés (autopszia) és a földrészlet más földrészletekhez való viszonyának mentális elképzelése rendszerében. Előbbi némi egyszerűsítéssel a földmérést, utóbbi a földrajzot jelenti. Hogyan hatott egymásra a földmérés technikája, módszere valamint az a földrajzi kép, amit a rómaiak a birodalmukról és annak a világegyetemben elfoglalt helyéről kialakítottak?

A római világkép sommásan fogalmazva arra a pillérre épült, hogy a világot Róma politikai elsősége határozza meg, s e politikai elsőség a rómaiak által ismert és civilizált világ teljességére kiterjed. Amíg ez a birodalom terjeszkedésben volt, ezt a nagy egységet csak egyetlen osztással tagolták, mégpedig a birodalom szintje alatt a városi territoriumok helyezkedtek el. A Kr. e. I. század elejétől *Augustus* uralkodásáig (*Agrippa* világtérképe) ment végbe az a folyamat, amely során e két szint közé bekerült a tartományok territoriálisan is meghatározott szintje. A birodalom tehát Róma központú volt, a fővárost provinciák vették közre, a tartományok külső határán túl pedig a barbarikum világa terült el. A birodalomról alkotott térbeli koncepciót nem annyira a valós földrajz, hanem inkább egyfajta értéktelített geográfia határozta meg.⁴

2 Griese, L.: *Die Nutzung von Land nach römischem Recht. Ordnungsmodelle für die Kolonien und für die Provinz.* Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 2019.

3 *Morris, J.: Shaping the Empire: Agrimensores, Emperors and the Creation of the Roman Provincial Identities.* Ph.D. thesis. University of Leicester, 2016.

4 Ennek irodalmi aspektusához l. *Kozák Dániel: Imperium sine fine. A világbirodalom ígéretének intertextuális háttere Vergilius Aeneisében.* Ókor XVII/2 (2018) 60–70.

Ezt a politikailag meghatározott és egyes területeket értékkel felruházó szemléletet a földmérőknél is tetten lehet érni, mégpedig a mérés sajátosságaiiban és a tulajdoni viszonyokban. A földterületek felmérése mindig egy helyben kiválasztott középpontból indult ki, amihez beirányozták, benézték a területet határoló pontokat. Ezek összekötésével jött létre a földdarab határa, amelyen a jogosult tkp. hatalmat gyakorolt. Az egyes földdarabokat egymáshoz viszonyítva nem, csak a középponthez képest lehetett meghatározni. Helyi viszonylatban a földmérés ugyanazt a relatív és hierarchikusan rendezett tájképet hozta létre, mint az oikumenéről alkotott római koncepció.

A meghatározott kiindulópont, az elfogadott konvencionális mértékegységek és a tereppel való folyamatos foglalkozás lehetővé tették a tér kognitív modelljének megalkotását. A helyi relatív hálózatok azonban fogyatékosak voltak, hiszen mindent csak az adott középponthez viszonyítva lehetett megadni, két egymástól távolabbi területet nem lehetett egymáshoz viszonyítani. Ezt legfeljebb csak a szélességek és hosszúságok égitestekre alapított megadásával tudták kiterjeszteni, ami természetesen egy jól kidolgozott rendszer volt a görög kozmológiában.

A földmérési tengelyek pontos irányzásánál szerepe lehetett a földrajzi szélesség ismeretének, jóllehet ennek alkalmazására a földmérési szakirodalomban alig található utalás, vélhetően azért, mert ilyen szintű pontosságra a gyakorlatban nem volt szükség. Több szakírónál is tetten érhető azonban az ismeret ténye. Morris valószínűsíti, hogy ismerték és használták azokat a hordozható napórákat, amelyekből jelenleg tizenhatot ismerünk. Ezek az egyes városok szélességi adatait is tartalmazták. A napórákon a városokat csoportokba rendezték topográfiai és politikai kritériumok, valamint szélességi adatok alapján. A provinciák megjelenése ezeken az eszközökön mutatja, hogy a háromosztatú (főváros – tartomány – város) világméretű igyekezetek hozzáilleszteni a valós földrajzi ismeretekhez.

Mіндеzek illusztrálására Morris három feliratot is bemutat, amelyekből a következő tanulságokat vonja le. A feliratokon megjelenő leírások és térképi ábrázolások egyrészt asztronómiai terminusokat használnak, absztrakciónak tekinthetők, nem pedig pontos reproduk-

ciónak, ami arra volt alkalmas, hogy a grafikai reprezentációként az észlelt világot elhelyezte a konceptuális térben. E tudás kialakításában a földmérők és földrajztudósok három összefüggő konfigurációban alkották meg a teret: az utazáshoz egy dimenziós, a földmérési térképekhez két dimenziós képalkotást hajtottak végre, a globális kozmológia pedig három dimenziós volt. Az elméleti keretalkotás célja pedig az volt, hogy konceptualizálják Róma politikai hatalmát a tiszta földrajz terminusaival.

A földrajz területéről a jog világába vezet át Ido Israelowich tanulmánya, amely egy Franciaországban jegyzett nemzetközi folyóiratban (*Revue Internationale des Droits de l'Antiquité*) látott napvilágot. A három éve közzétett tanulmány három egymással összefüggő kérdést, nevezetesen a római földmérők hivatásossá válását, szerepüket a bírósági rendszer működésében, valamint a határviták rendezésének fejlődését tárgyalja.

A tanulmány lényeges megállapításai, hogy a földmérők szaktudása és professzionalizálódása a nagy hódításokat követően kezdett szélesebb körű lenni. A bírósági eljárás is elmozdul a felek által felkért bíróktól (*arbiter ex compromisso*), azaz a tekintélyalapú bíráskodást egyre inkább a tudásra (értsd: bizonyítékokra) alapozott ítékezés váltja fel. A két folyamat Israelowich szerint összeér abban, hogy a földmérési szaktudást igénylő ügyek eldöntésébe bevonják a földmérőt, akár bíróként is. A földmérők professzionalizálódása, az ítélezési rendszer változása és a földmérők bevonása a szaktudásukat igénylő ügyek rendezésébe eddig is jól ismert folyamatok voltak a szakirodalomban. A földmérők bírói szerepkörét illetően Israelowich nem tud meggyőző bizonyítékokat felhozni. Figyelmem kívül hagyja például azt a tényt, hogy a földosztásért vagy a viták rendezésért felelős tisztségviselők (*procurator; triumvir* stb.), akik tulajdonképpen közhatalommal felruházva a jogi helyzet megváltozását léptették hatályba, különböztek a technikai személyzethez sorolható földmérőktől. Nemcsak feladatukban és jogosultságaikban, hanem társadalmi helyzetükben is. Israelowich megállapításai összességükben a korábbi szakirodalom eredményeivel, azokhoz képest azonban lényeges újdonságot nem hoznak.

Yeong-chei Kim tanulmánya a második világháború után két ásatási ciklusban feltárt (ld. Bradford, Jones kutatásai) régészeti leletek és nyomok újraértelmezésével foglalkozik. A háborúban John Bradford vette észre, hogy a dél-itáliai Luceria környékén több *centuriatio* nyomai fedezhetők fel, s a háború után ásatást is vezetett a környéken. Eredményeit egy jó évtizeddel később Barri Jones ásatásai bővítették. Mindkét ásatáson tanyaépületek, három vonalhálózat és utak, útkereszteződések nyomai, valamint kerámiatöredékek kerültek elő. Egyik kutató sem tett közzé részletes, mindent áttekintő tanulmányt, hanem csak olyan előzetes jelentéseket, amelyekben a *centuriatio* és a gazdaságok Kr. e. II. századi eredetét valószínűsítették. A leleteken két ország (Egyesült Királyság, Olaszország) több múzeuma osztozott.

Ezeket az előzetes beszámolókat alapul véve, a kutatásban mind ez ideig a Kr. e. II. századi datálás uralkodott. Beleillett a Toynbee által megfogalmazott nagy narratívába, így ő maga is érvként használta Bradford és Jones megállapításait. A Gracchusok földosztó tevékenységéhez is könnyűszerrel hozzákapcsolható volt, így senki sem vállalkozott a teljes igényű áttekintésre, különösen mert a leletek szétszórta és feledésbe merülve heverték a különböző és egymástól távoli múzeumokban.

Kim közel hatvan lapos tanulmánya, amelyben rengeteg kép, vázlatrajz és táblázat is segíti az olvasót, amellet érvel, hogy a *centuriatio* eredete Luceria környékén a *colonia* létrehozásának idejére (Kr. e. IV. század vége) megy vissza. A felfedezés és ásatások körülményeinek ismertetése után Kim a kutatástörténetet mutatja be, amelynek során egyes, állítólag a Gracchusok korára utaló bizonyítékokat von kétségbe. Ezután következik a részletes bizonyítás. Előbb a három *centuriatio*s vonalhálóra vonatkozó modern méréseket tekinti át. Véleménye szerint római rendszerű és római mértékegységekkel operáló mérésről van szó. A részletek ismertetésénél tanulságosabb az a probléma, amivel a kutatók szembesülnek: a római mértékegységrendszer nem volt olyan szinten standardizált, mint a mai, az egyes felméréseknél a *centuria* más-más oldalhosszúságú lehetett, a földmérésnél közel sem törekedtek olyan pontosságra, mint manapság. Ezek és más

sajátosságok vezetnek olyan csapdákhoz, hogy a kutató nem tudja mai szemmel nézve kielégítően megmagyarázni a mérési eltéréseket, szabálytalanságokat. Kim a mérések áttekintése után korrigálja azt a korábbi nézetet is, miszerint 84–92 *iugerumos* (21–23 ha) gazdaságokkal kell számolni a környéken; ehelyett 20–24 *iugerumos* (5–6 ha) birtoktestek mutathatók ki, ami szintén a korai létesítés melletti érvnek tekinthető.

A tanulmány következő egységében a gazdaságokat veszi számba. Ebben a leletek őrzési körülményei, Bradford és Jones ásatásainak lezáratlansága okoz nehézséget a kutató számára. Összességében az mondható el ezekről a gazdaságokról, hogy kis méretűek (korántsem tekinthetők a *villa* kategóriájába tartozónak) és minden esetben kapcsolódnak a *centuriatio*hoz. Az épületek mérete nem haladja meg az 1000 m²-t, amibe bele kell érteni az istállókat és a tároló helyiségeket, valamint egy bejárati udvart is. A leletanyag datálását illetően az mondható el, hogy a Kr. e. IV–I. század között szóródik, de speciális időszakot (pl. a Gracchusok korát) nem lehet belőle kiolvasni. A gazdaságok hasonló kronológiai mintázatot követnek. Ha valamilyen koncentráció megfigyelhető, az a Kr. e. IV–III. század fordulójára tehető, ami egybevág a *colonia* alapításával. A kerámialeletek alapján a Kr. e. III. század a stabilitás és a növekedés korszaka volt, amit egy határozott visszaesés, elnéptelenedés követhetett.

Mіндеzek alapján a szerző azt a következtetést vonja le, hogy a várostól keletre eső *A* jelzetű *centuriatio* létesítése az a *colonia* alapításának idejére vezethető vissza. Ha feltevése helyes, akkor a legkorábbi régészetileg is igazolt és feltárt *centuriatio*val állunk szemben – egyelőre.

Jason Morris: Forma facta est: Agrimensores and the Power of Geography (Forma facta est: a földmérők és a földrajz hatalma). *Phoenix* 73/1–2. 2018. 119–142.

Ido Israelowich: Land Surveyors and Roman Court (Földmérők és a római bíróság). *Revue Internationale des Droits De l'Antiquité* 66. 2019. 135–153.

Yeong-chei Kim: Centuriated Luceria: a Latin Colony and its Territory (A centuriált Luceria: egy latin *colonia* és területe). *Papers of the British School at Rome* 89. 2021. 41–100.

Takács Levente